

Проблеми національного виховання в педагогічній спадщині 1920-х років

Прямуювання України до статусу високоцивілізованої європейської держави неможливе без відродження та розбудови національної системи освіти як найважливішої ланки виховання свідомих громадян, формування елітарної освіченої, творчої особистості, становлення її морального складу, відтворення та трансформації національної культури і духовності.

Національне виховання – складний структурний компонент виховного процесу, що включає не лише віднесення людьми себе до нації, а й уявлення про культуру, мову, історію свого народу. Тому в національному вихованні велике значення мають особистості, що творять науку і культуру, підносять духовний статус людини. Адже національні ідеї втілюються, обґрунтовуються в діяльності видатних представників свого народу – еліти нації.

У теорії і практиці виховання не існує загальної системи, бо кожен народ творить свою, яка відповідає характерним рисам його етносу. Як зазначав К. Ушинський, «незважаючи на схожість педагогічних форм усіх європейських народів, у кожного з них своя особлива мета і свої особливі засоби досягнення цієї мети» [12, с. 47]. На думку педагога, кожен народ повинен мати власну систему виховання, яка опиралася б на традиції, звичаї, обряди, ідеї, погляди, переконання, котрі забезпечують самозбереження та самовідтворення народу. Кожен народ прагне здійснити найвищі загальнолюдські ідеали на свій лад і має своє особливе завдання, виконання якого складає його моральний обов'язок. Це дає підстави говорити про коло завдань національного виховання: формування у вихованців національної свідомості й самосвідомості, патріотизму, любові до рідної землі, родини, народу, бажання працювати задля розквіту Батьківщини, готовність її захищати; прилучення до національної культури (мови, мистецтва, літератури, народної творчості, фольклору тощо) та історії, щоб їх надбання стали великим скарбом для дітей; розвиток національних рис характеру, вдачі; утвердження принципів загальнолюдської моралі: честі, справедливості, доброти, толерантності, працелюбності та інших чеснот.

На початку ХХ ст. з ряду відомих причин (поневолення, русифікації, тоталітаризму) політика у сфері національного виховання зводилася до того, щоб розмити національну свідомість, зруйнувати весь національно-культурний устрій життя українців, спрямувати в забуття історичну пам'ять, героїчне і трагічне минуле, знищити народні традиції, звичаї, мову.

Національна система виховання нехтувалася, заборонялася, була замінена чужою для України, запозиченою інтернаціоналістською програмою. Народні виховні традиції, звичаї, будучи витісненими з суспільного життя, переважно функціонували в родинному середовищі.

На нашу думку, виховні зусилля тільки тоді матимуть вплив на формування особистості, коли базуватимуться на міцному національному підґрунті. «Дерево тоді тільки може рости, – писав І. Франко, – коли має коріння в землі...» [13, с. 8]. Тому важливо не втратити той багатовіковий досвід представників української еліти, що втілений у їхніх педагогічних поглядах.

В українській педагогіці 20-х років ХХ ст. проблеми національного виховання розглядали Г. Ващенко, В. Дурдуківський, М. Грушевський, М. Євшан, І. Огієнко, С. Русова, Л. Українка, К. Ушинський, І. Франко та ін.

Метою нашої розвідки є висвітлення питання національного виховання в педагогічній спадщині 20-х років ХХ ст.

Перша світова війна та тогочасні визвольні змагання українців викликали потребу активізації виховання української молоді на основі української ідеї. «Українська національна ідея мусить увійти в основу виховання українських поколінь, стати для них новою релігією, увійти в їх кров...» – писав М. Євшан [5, с. 39].

Розробка української національної ідеї носила багатоаспектний характер, вивчалася в різних напрямках: філософському, історичному, лінгвістичному, етнографічному, фольклористичному, культурологічному тощо.

Історіософське обґрунтування національної ідеї зробив М. Грушевський у праці «Хто такі українці і чого вони хочуть?» (1917 р.) Вчений є також автором концепції про походження та розвиток української сім'ї, що знайшла відображення в «Історії України-Руси» та у спеціальній монографії «Початки громадянства (генетична соціологія)» (1921 р.), де академік доводить самотність, автохтонність історичного розвитку української нації.

Стаття М. Грушевського «Береження і дослідження побутового і фольклорного матеріалу як відповідальне державне завдання» (1924 р.) відіграла важливу роль у приверненні урядових кіл і громадськості до питань збереження і вивчення фольклорних надбань народу. Вчений зазначав, щоб зберегти для майбутнього покоління якнайбільше фольклорного матеріалу, потрібно готувати кадри, які будуть ознайомлені з сучасним станом

фольклорних дисциплін, з їх концепціями, проблемами та перспективами; при вищих навчальних закладах повинні бути утворені кафедри, курси етнографії, фольклору та історії української літератури, щоб розвинути інтерес молоді до народознавчих дисциплін, щоб підготувати дослідницькі сили в цій сфері; повинні виходити друком періодичні видання інформативно-заохочувального характеру з краєзнавства, історії, культури та фольклору тощо. На думку вченого, «такі заходи не тільки б забезпечили збереження наукового матеріалу, але б і в громадське та державне життя внесли елементи сильні, здорові, правдиво конструкційні, дуже корисні для розбудови держави» [3, с. 6–7].

Глибоку філософську рефлексію поняттям нація, націотворення, національний ідеал, внесок у розробку української національної ідеї здійснив І. Франко. Йому належить обґрунтування місця національного чинника в основі суспільно-політичного й культурного життя – «...здорові органічні парості можуть у кожному краю вирости тільки з виразного національного ґрунту» [13, с. 25]. Письменник вважав, що головною метою національного виховання є не тільки глибоке вивчення, аналіз, систематизація знань про українців як етнос, а й піднесення національної гідності, свідомості, духовності на рівень найрозвинутіших народів світу. Митця цікавили і проблеми народної педагогіки («До студії суспільно-економічних поглядів»), він широко використовує педагогічний потенціал української казки («Лис Микита», «Коли ще звірі говорили», «Казка про казку»), а в оповіданнях «Малий Мирон», «Грицева шкільна наука», «Олівець» змальовує внутрішній світ дитини, її стосунки з однолітками, пропонує розмаїття фольклорного та етнографічного матеріалу.

Концептуальні засади національної системи освіти і виховання лягли в основу численних публікацій І. Огієнка на сторінках часописів «Рідна мова», «Наша культура», праць «Українська культура», «Мої проповіді», «Дохристиянські вірування українського народу», «Наука про рідномовні обов'язки» та ін. Враховуючи педагогічні надбання минулого українського народу (практику родинного виховання, філософські ідеї народного календаря, фольклор), І. Огієнко розробив теоретичні засади національного виховання, що знайшли своє вираження у виховній діяльності школи-родини-церкви. Визначальними серед них є рідна мова, український фольклор, народна філософія, ідеали національного виховання. Вчений, спираючись на власні спостереження та практичний досвід педагогічної діяльності, вважав родинне виховання важливим чинником становлення і розвитку інтелектуально-духовного світу дитини, формування рис її характеру, національної свідомості. До об'єктивних умов, що постійно впливають на характер

виховання, він відносив ставлення дорослих до дітей, взаємини між батьками, їхні зацікавлення, дотримання батьківських і материнських обов'язків.

Головним у розвитку духовності української молоді педагог вважав християнську добродієність, справедливість і працьовитість. Першорядними завданнями освітньо-виховного процесу в навчальних закладах України повинні бути: українізація всіх типів навчальних закладів; доступність і єдність навчання; створення системи підготовки національних педагогічних кадрів [6].

М. Євшан вважав головним завданням національного виховання «пробудження і витворення історичної свідомості – освідомлення та показання історичної ролі нації». На його думку, «нам потрібна історія, яка зв'язала би наше покоління з десятками поколінь перед нами і зазначила головні лінії діяльності будучих поколінь» [5, с. 40].

Провідною думкою організації виховання підростаючих поколінь залишається виховання на засадах національної ідеї, вірності національним ідеалам. На думку С. Сірополка, «спільна історія, героїчне минуле, великі люди – це головний капітал, на якому ґрунтується національна ідея» [10, с. 28].

Етапною у розвитку родинної педагогіки була діяльність С. Русової, яка вбачала в сім'ї одну з найважливіших ланок процесу всебічного виховання дитини. Ідеалом родини просвітниця вважала свідому рівноправну спілку, в якій «батько й мати, й діти несуть кожний свій обов'язок, свою працю, й мають свою волю, але всі об'єднані одним спільним шуканням добра і правди» [9, с. 6]. Виключне значення у виховному процесі вона надавала матері: «Найкращим керманічем мусить бути рідна мати дитини – природна вихователька своїх дітей, яка в інший раз і без наукової підготовки, одним інстинктом вміє читати в дитячій душі і розуміти її» [9, с. 6]. Найдієвішим засобом національного родинного виховання С. Русова визнавала рідне слово, через яке дитина сприймає історичний досвід та моральні цінності свого народу.

Питання національної освіти і виховання вчена порушувала в статтях «Моральні завдання сучасної школи» [7, с. 110–112], «Суспільні питання виховання» [8, с. 161–163], у яких зазначала: «Жодна правильна, розумово поставлена школа не може бути і не буде національною. Її учні мають виховуватися, вчитися на елементах національної творчості, повинні ознайомитися з світоглядом нації, як він виявився в її народній творчості, звичаєвому праві, в давніх громадських звичаях та установах. Учні повинні добре знати природу рідного краю, історію та літературу рідного краю» [8, с. 162].

У процесі виховання на національних засадах слід взяти до уваги застереження видатного педагога Г. Ващенко: «Традиційний ідеал людини – це не тільки вишивана сорочка, яку можна скинути і все ж таки залишитися

українцем. Ідеал людини – це те найкраще, що створив народ у розумінні можливостей людської особистості та її призначення» [2, с. 156]. В основу своїх поглядів Г. Ващенко поклав закони віри в ідеали добра, намагання творити і відстоювати це добро.

Визначаючи основною метою виховання – служіння Богові й Батьківщині, Г. Ващенко обґрунтував і найважливіші риси, які необхідно виховувати в молодій людини – ідеалістично-релігійний світогляд, який, у свою чергу, має особливе значення для формування волі й характеру і взагалі поведінки людини, любов до Батьківщини, високу й безкомпромісну принциповість, мужність, чесність, людяність і гуманізм, альтруїзм і солідарність, дисциплінованість, працелюбність, здоровий оптимізм, рішучість, пошану до батьків і старших, стриманість у статевому житті і фізичних насолодах [1].

Особливого значення надавав Г. Ващенко вихованню українського патріотизму, побудованого «на засадах християнської моралі і позбавленим будь-якого шовінізму» [2, с. 29].

На досліджуваний нами період припадає діяльність визначного педагога Володимира Федоровича Дурдуківського, який продовжував справу Бориса Грінченка у царині національного виховання. Як провідник рідної школи, свідомий громадянин, вчений розуміє непересічне місце у побудові нової української школи інтелігенції: «Ми, культурне громадянство, – і перш за все діячі школи мусимо повернути нашому народові його історичну спадщину, мусимо знов зв'язати його зі славним минулим, мусимо поповнити порвані за лихих часів історичні традиції, мусимо підвести міцний національний фундамент під наш державний будинок. Вся наука у наших школах повинна проводитися так, щоб якнайкраще і якнайшвидше допомогти перевести в життя це велике негайне завдання» [4, с. 145].

Одним із засобів утілення національної ідеї в школі, її українізації В. Дурдуківський вважає дитячі шкільні ранки та вечірки, присвячені національним діячам та великим історичним подіям. Особливого значення у справі національного виховання вчений надавав Т. Шевченку та його творчості: «Шевченко наш геній, сонце нашої літератури, батько нашої поезії; могутній образ рідного слова, великомученик за волю і долю України, натхненний пророк і апостол нашого національного відродження, наша краса, гордощі і святощі. На всій великій Україні не повинно бути ні одного куточка, ні одної школи, де б у навіки незабутні дні народження і смерті нашого генія не було такого або іншого святкування його світлої пам'яті» [4, с. 145]. Вшанування пам'яті Шевченка він називав «найгарячішою, найвідповідальнішою, найнапруженішою роботою» кожного інтелігента. У процесі святкування роковин Кобзаря він рекомендував обов'язково спів українських народних пісень, виступи солістів і хорів.

Таким чином, проблема національного виховання активно розглядається у дослідженнях вчених-педагогів початку ХХ ст. У складних умовах переслідування всього національного, коли державну політику було

спрямовано на денаціоналізацію українського народу, українська культурницька еліта свою увагу сконцентрувала на розробленні теоретичних основ національного виховання та пошуку шляхів і засобів його здійснення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ващенко Г. Виховання любові до Батьківщини: націоналізм і інтернаціоналізм / Ващенко Г. – Лондон, 1954. – 40 с.
2. Ващенко Г. Г. Виховний ідеал : підручник для виховників, учителів і українських родин / Ващенко Г. Г. – Полтава : Полтавський вісник, 1994. – 192 с.
3. Грушевський М. С. Береження і дослідження побутового і фольклорного матеріалу як відповідальне державне завдання / Грушевський М. С. // Україна. – 1925. – № 5. – С. 6–12.
4. Дурдуківський В. Ф. Матеріали для шкільних ранків і вечірок в пам'ять Тараса Шевченка / Дурдуківський В. Ф. // Вільна українська школа. – 1918. – № 7. – С. 145.
5. Євшан М. Національне виховання / Євшан М. // Життя і мистецтво. – 1920. – Ч. 2. – С. 39–46.
6. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки : рідномовний катехізис для вчителів, робітників, духовенства, адвокатів, учнів, широкого громадянства / Огієнко І. – К. : АТ «Обереги», 1994. – 72 с.
7. Русова С. Моральні завдання сучасної школи / Русова С. // Рідна школа. – 1938. – Ч. 7. – С. 110–112.
8. Русова С. Суспільні питання виховання / Русова С. // Життя і знання. – 1929. – № 5. – С. 161–163.
9. Русова С. Ф. Домашнє виховання / Русова С. Ф. – Укр. вид-во в Катеринославі, 1918. – 163 с.
10. Сірополко С. Історія освіти в Україні / Сірополко С. – Львів : «Доріша», 2001. – 651 с.
11. Ушинський К. Д. Про народність у громадському вихованні / Ушинський К. Д. // Вибрані педагогічні твори : в 2 т. Т. 1: Теоретичні проблеми педагогіки. – К. : Радянська школа, 1983. – 488 с.
12. Франко І. Педагогічні статі і висловлювання / Франко І. ; упор. О. Г. Дзевєрін. – К. : Радянська школа, 1960. – 298 с.